

ZÁPADOČESKÁ UNIVERZITA V PLZNI

FAKULTA PEDAGOGICKÁ

KATEDRA ČESKÉHO JAZYKA A LITERATURY

**ORÁČ Z ČECH A TKADLEČEK – ÚROVEŇ
ARGUMENTACE**

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Jana Brůžková

Specializace v pedagogice, obor Český jazyk se zaměřením na vzdělávání

Vedoucí práce: Mgr Jiří Novotný

Plzeň 2017

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně
s použitím uvedené literatury a zdrojů informací.

V Plzni, 30. června 2017

.....

vlastnoruční podpis

Děkuji vedoucímu práce panu Mgr. Jiřímu Novotnému za velice vstřícný přístup.

OBSAH

Úvod	2
1 PERIODIZACE STARŠÍ LITERATURY	3
1. 1 STŘEDOVĚKÁ LITERATURA	3
1.1.1 Počátky literatury u nás	3
1.1.2 Latinská tvorba	4
1.1.3 Příchod češtiny do literatury	5
1.1.4 Němčina a česká literatura	6
1. 2. HUMANISTICKÁ LITERATURA	7
1. 2. 1 Latinský proud	8
1. 2. 2 Český proud	9
2 DIALOGICKÝ SPOR JAKO ŽÁNŘ	10
2.1 SPOR DUŠE S TĚLEM	11
2.2 SATIRY SMILOVY ŠKOLY	12
2.2.1 Podkoní a žák	13
2.2.2 Svár vody s vínem	14
2.3 HÁDÁNÍ PRAHY S KUTNOU HOROU	15
3 HISTORICKÉ SOUVISLOSTI DOBY VZNIKU DĚL	18
4 ORÁČ Z ČECH	20
5 TKADLEČEK	24
6 ORÁČOVY VS. TKADLEČKOVY ARGUMENTY, ARGUMENTY SMRTI A NEŠTĚSTÍ	27
6.1 SPOLEČNÉ PRVKY ORÁČE Z ČECH A TKADLEČKA	27
6.2 ARGUMENTY ORÁČE	31
6.3 ARGUMENTY SMRTI	32
6.4 TKADLEČKOVY ARGUMENTY	33
6.5 ARGUMENTY NEŠTĚSTÍ	34
ZÁVĚR	36
RESUMÉ	38
SEZNAM LITERATURY A PRAMENŮ	39

Úvod

Předmětem zkoumání práce je rozbor dialogů v literárních dílech *Oráč z Čech* a *Tkadleček*. Tyto památky jsou dialogickými spory. Dialogický spor je literární žánr, v němž se přou dvě a více postav; v *Oráči z Čech* a *Tkadlečkovi* je v konfrontaci člověk (muž) s personifikovanou entitou (v případě *Oráče z Čech* se Smrtí a v případě *Tkadlečka* s Neštěstím).

Jelikož obě tyto skladby vznikly v prvním desetiletí 15. století¹ a tématem i kompozicí jsou si velmi blízké, některé části jsou dokonce doslovně shodné, bývají často srovnávány.² Autora *Oráče z Čech* (v originále *Der Ackermann aus Böhmen*) známe, je jím Jan ze Žatce, autorství staročeského *Tkadlečka* je uváděno jako anonymní. Existují různé teorie o tom, jak moc je autor *Oráče z Čech* s autorem *Tkadlečka* spjat.

V této práci se budeme zabývat komparací děl zejména z hlediska argumentační zdatnosti lidských protagonistů a z téhož hlediska u Smrti a Neštěstí. Na základě této komparace se pokusím subjektivně posoudit, nakolik jsou argumenty z pera autora *Oráče z Čech* shodné s argumenty postav *Tkadlečka* a zda se na základě případné podobnosti můžeme domnívat, že by byl autorem obou těchto sporů tentýž muž, jak tvrdil Karel Doskočil.

¹ MOLNÁR, Amadeo. Otázky nad *Tkadlečkem*. *Kostnické jiskry*. 1986, (31).

² ŠTASTNÝ, Radko. *Čeští spisovatelé deseti století*, 2. vyd. Praha: HQ Kontakt, 2001, str. 376.

1 PERIODIZACE STARŠÍ LITERATURY

Starší česká literatura v sobě zahrnuje tři historická období – středověk, renesanci (myšlenkově realizovanou humanismem) a baroko. Jelikož díla, jimiž se bakalářská práce zabývá, se pohybují na rozhraní středověku a renesance, nastíním vývoj literatury pouze v těchto dvou obdobích.

1. 1 STŘEDOVĚKÁ LITERATURA

Písemné památky se na našem začínají utvářet v 9. století. Čeština do literatury ve středověku proniká, ale až o několik století (po samotném zrodu prvních literárních památek u nás v jiných jazycích) později.

1.1.1 POČÁTKY LITERATURY U NÁS

Počátky literatury doložitelné z písemných památek se u nás datují do druhé poloviny 9. století, kdy Konstantin a Metoděj přinesli své písmo – hlaholici. Do té doby měla slovesná tvorba charakter ústní slovesnosti a nebyla písemně zaznamenávána. Například pověst o Libuši a Přemyslovi, která se vyskytuje v *Kristiánově legendě Vito et passio sancti Venceslai et sanctae Ludmilae aviae eis* a v rozvinutější formě v *Kosmově kronice*, je příkladem památky, jež se předávala nejprve ústní formou, až později byla zaznamenána literami.³ Česká středověká literatura se tedy datuje od 2. poloviny 9. století do 70. let 15. století, kdy zemřel Jiří z Poděbrad, na český trůn nastoupili Jagellonci a současně se k nám dostal knihtisk, s nímž souvisela masivní produkce literatury (a nástup humanismu).

Od roku 863 do konce 11. století vznikají staroslověnské texty psané cyrilicí, souběžně s nimi jsou u nás psány texty i latinkou – preference písma souvisela s tím, k jakému pojetí víry se autor klonil. Staroslověnská tradice byla udržována v Sázavském klášteře, odkud však byli mniši během 11. století dvakrát vyhnáni, a tak česká staroslověnská redakce stagnovala. Na oficiálních webových stránkách Sázavského klášteře se o konci staroslověnské tradice píše toto: „*V prosinci 1096 za vlády knížete*

³KOLÁŘOVÁ, Jana – MALÝ, Radek. Počátky slovesnosti a literatura raného středověku. In *Panorama české literatury. 1. díl*. Editor MACHALA, L. 1. vyd. Praha: Euromedia Group k. s., 2015. Kapitola 1, str. 15-16.

*Břetislava II. byli podruhé vyhnáni,⁴ tóny slovanské modlitby v Sázavě utichly a slovanské písemnosti byly ničeny. Začátkem roku 1097 byl klášter osazen latinskými benediktiny z Břevnovského kláštera v čele s opatem Dědhardem (1097 - 1133).⁵ Nicméně nástup benediktinů neznamenal popření všeho, co se na Sázavském klášteře dělo před jejich příchodem. Prokop, zakladatel Sázavského kláštera, byl nadále i benediktiny uctíván nejen v mešním obřadu, ale i v literatuře. V tzv. *Letopisu Mnicha sázavského z třetí čtvrti 12. století* je přepisována z kroniky o původu Sázavského kláštera *legenda o sv. Prokopovi* – to Kosmas, latiník, historii Sázavského kláštera ve svém díle zamlčel.⁶*

Konstantin a Metoděj a jejich žáci po sobě zanechali na Velké Moravě významné staroslověnské památky (legendy, překlady náboženských textů, právní a naučné spisy), ale vzhledem k tomu, že staroslověnská tradice zaniká na konci 11. století (nepočítáme-li pokusy Karla IV. o obnovení staroslověnské liturgie) a středověk skončil až v 70. letech 15. století, je zřejmé, že neméně důležitá byla tvorba i v jiných jazycích. Jak již bylo zmíněno výše, současně se staroslověnskými texty vznikají texty latinské, během vrcholného a pozdního středověku jsou tvořena kvalitní díla i ve staročestíně a vzhledem k politické situaci na našem území vznikají díla psaná německy a objevuje se i hebrejská literatura (ta se však týkala úzkého okruhu čtenářů a velká část jejich památek byla zničena při židovském pogromu roku 1389).

Otázka původu literárních děl není předmětem této práce, dalo by se o tom dlouze diskutovat. Co však můžeme s jistotou říci, původ literární památky není pouze středověkou problematikou, i v moderních dějinách se vyskytuje spousta autorů, u kterých se nedá s jistotou prohlásit, k jaké „národnosti“ jejich kniha patří.

1.1.2 LATINSKÁ TVORBA

Oporou latinského písemnictví bylo biskupství zřízené v Praze roku 973. Latinské památky v této době však nevznikaly pouze izolovaně od staroslověnských, ale zřejmě z nich i těžily. Inspirována staroslověnskou hagiografií je např. václavská legenda

⁴ Staroslověnský mniši

⁵ *Sázava. Oficiální webová prezentace kláštera* [online]. [Cit. 15.2.2017]. Dostupné z <https://www.klaster-sazava.cz/>

⁶ *Výbor z české literatury*, HAVRÁNEK, Bohuslav, HRABÁK, Josef a spolupracovníci, 1. vyd. Praha: Československá akademie věd, 1957. Kapitola 1, str. 75.

Crescente fide christiana (*Když se šířila křesťanská víra*) nebo ludmilská legenda *Fuit in Provincia Boëmorum* (*Byl v zemi české*).⁷ Významnou latinskou památkou je Kosmova *Chronica Boëmorum* (*Kronika země české*) – ta vznikla na počátku 11. století (poslední část napsal Kosmas v roce 1125, kdy sám zemřel) a na ni navazovali kronikáři označovaní jako Kosmovi pokračovatelé – např. Kanovník vyšehradský, Vincentius, Jarloch nebo Mnich sázavský.⁸

Po vyhnání mnichů ze Sázavského kláštera má latina v literatuře a liturgii zásadní postavení. Kromě již zmíněných památek byl v latině napsán např. největší zachovalý evropský rukopis *Codex gigas* vzniknuvší nejspíš mezi zdi kláštera v Podlažicích a obsahující mimo jiné i Kosmovu *Chronica Boëmorum*,⁹ dále např. drama *Visitatio sepulchri* – velikonoční liturgická hra s motivem navštívení hrobu, na jejíž motivy později vznikl staročeský satirický *Mastičkář*, a výkladové slovníky Bartoloměje z Chlumce (řečeného Klaret nebo Claretus) – *Bohemář*, *Glosář* a *Vokábulář gramatický* – které byly snahou o český veršovaný výklad latinské odborné terminologie¹⁰ a jsou tedy jakousi spojnicí mezi latinou a staročeštinou, o níž bude zmínka v následujícím odstavci.

1.1.3 PŘÍCHOD ČEŠTINY DO LITERATURY

Čeština se do literatury dostává nejprve ve formě glos („*překladů jednotlivých slov, částí vět i kratších textů*“)¹¹ v latinských a hebrejských rukopisech za účelem kazatelství a misijí. To se děje na přelomu 11. a 12. století.

V překladech do češtiny měla důležité postavení církve, bylo totiž důležité, aby i věřící neznalí latiny rozuměli základním textům křesťanství (o porozumění církevním výkladům už usilovali Konstantin a Metoděj při misi na Velké Moravě, kdy pojali staroslověnštinu jako liturgický jazyk se všim všudy – ve staroslověnštině se sloužily mše, a dokonce do ní bylo přeloženo Písmo)¹², a tak se do češtiny překládal *Otčenáš*,

⁷TICHÁ, Zdeňka. *Cesta starší české literatury*, 1. vyd. Praha: Panorama, 1984. Kapitola 1, str. 16.

⁸LEHÁR, Jan. Středověk. In *Česká literatura od počátku k dnešku. 1. díl*. 2. vyd. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1998. Kapitola 4, str. 36.

⁹*Kungliga biblioteket – Sveriges nationalbibliotek* [online]. [Cit. 15.2.2017]. Dostupné z <http://www.kb.se/codex-gigas/cze/>

¹⁰KOLÁŘOVÁ – MALÝ, 2015, kapitola 2, str. 36.

¹¹LEHÁR, 1998, kapitola 8, str. 50.

¹²KADLEC, Jaroslav. *Přehled českých církevních dějin I*, Praha: ZVON, české katolické nakladatelství, 1991. Kapitola 1, str. 21.

Krédo, Desatero, Zdrávas a další církevní formule – překlady jsou sice dochovány v zápisech ze 14. – 15. století, dá se však předpokládat, že jsou mnohem starší.¹³

Založení univerzity v Praze roku 1348 vedlo k rozšíření vzdělanosti a současně k nárůstu čtenářské obce, která si češtinu vyžadovala, a počtu autorů, kteří češtinou psali. Kým byl v mezi latinskými autory Kosmas, tím je mezi staročeskými autory známý (neznámý) kronikář zvaný Dalimil. Ač se jeho kronika místy nese v humorném duchu a s Kosmou se v leccem rozchází (z Kosmy vychází a aktualizuje ho), dá se říci, že jeho jméno je mezi širokou veřejností spojováno s kronikářstvím stejně jako Kosmovo. *Kronika tak řečeného Dalimila* je první veršovanou kronikou psanou ve staročeštině.

Staročeská *Alexandreida*, jejíž předlohou je vyprávění francouzského básníka Gautiera de Châtillona nebo německého minnesängra Ulricha z Etzenbachu aktualizované na naše panovníky, obsahuje anagramy¹⁴, což je jeden ze způsobů zašifrování textu. Dalším způsobem je např. chronogram, kdy zvětšená písmena odpovídají římským číslicím a dohromady dají letopočet (časté na pamětních deskách či náhrobcích), nebo akrostich, který se vyskytuje v *Oráči z Čech* a o kterém bude více psáno v kapitole věnované právě jemu.

Ve staročeštině vznikaly i legendy (např. *o Jidášovi*), dramata (satirický *Mastičkář* navazující na *Visitatio sepulchri*), poezie milostná (*Dřevo sě listem odievá*), poezie satirická (*Podkoní a žák*), traktáty (*O ciervi svaté*), milostné eposy (*Tristram a Izalda*) a další. Zkrátka čeština se vyvíjela a postupem času dala vzniknout rozličným dílům všech žánrů, které si doba žádala.

1.1.4 NĚMČINA A ČESKÁ LITERATURA

Český stát byl v pozitivním slova smyslu ve styku s Němci díky posledním Přemyslovcům, kteří usilovali o obchodní styky se západními zeměmi a o rozšíření západní kultury směrem k nám. Neméně pak Přemyslovcům šlo o velmocenskou politiku.¹⁵ Německá kultura byla rozšířena nejprve na dvoře královském a později mezi šlechtou. „*Prvním německým básníkem, který našel mecenáše ve Václavu I., byl rytíř z Porýní Reinmar von Zwetter, vynikající představitel německé dvorské poezie –*

¹³LEHÁR, 1998, kapitola 8, str. 50.

¹⁴ Přesmyčky

¹⁵LEHÁR, 1998, kapitola 5, str. 41.

minnesangu – 13. století.¹⁶ Po Reinmarovi von Zwetter přicházeli další: Friedrich von Sungurg nebo již zmiňovaný Ulrich von Etzenbach, který do českého státu přinesl veršovaný román *Alexandreis*.

Do němčiny byla kupodivu přeložena (a to dokonce dvakrát – poprvé jen několik málo desítek let po vzniku) *Kronika tak řečeného Dalimila*, která je laděna v protigermánském duchu.

*Králiu, ot svých Čechův máš všiucku čest',
od Němcův nejmáš, jedno lest'.
Nechcem toho dopustiti,
by bylo Němciu naším biskupem býti.*¹⁷

Okolo roku 1400 v Čechách vzniká dílo, které je řazeno mezi vrcholné památky německé středověké literatury. Tím je *Der Ackermann aus Böhmen (Oráč z Čech)* Jana ze Žatce.¹⁸

1. 2. HUMANISTICKÁ LITERATURA – JEJÍ POČÁTKY

Česká humanistická literatura má počátek v 70. letech 15. století a zaniká ve 20. letech 17. století. Během humanismu bylo stěžejní obrození antiky a antických tradic, které však bylo pouze prostředkem a inspirací pro vznik nových uměleckých děl a všestranný rozvoj člověka. Důraz na člověka (antropocentrismus) a jeho individualitu vedl v literatuře k tomu, že – na rozdíl od mnohých autorů středověku – se humanističtí autoři ke svým dílům hlásili.

Už za dob Karla IV. humanismus v Čechách a na Moravě existuje, v Čechách je ale přerušen husitským hnutím.¹⁹ Velký vliv na rozvoj humanismu měl vynález knihtisku v polovině 15. století. Dle Vlčka v *Dějínách české literatury* byla první knihou vytištěnou

¹⁶ Tamtéž.

¹⁷ *Dalimilova kronika* [online]. 1. vyd. Praha: Městská knihovna v Praze, 2011 [Cit. 27.3.2017]. Dostupné z http://web2.mlp.cz/koweb/00/03/36/98/64/dalimilova_kronika.pdf

¹⁸ Podrobněji viz kapitola 4.

¹⁹ KOLÁŘOVÁ – MALÝ, 2015, kapitola 4, str. 58.

u nás *Trajánská kronika* roku 1468 v Plzni. V ní se setkává romantika pozdního středověku s antickou bojovností (středověk s humanismem, který se vidí v antice).²⁰

Hlavní proud v počáteční humanistické literatuře představoval humanismus latinský a český. Období vzdálenější počátkům humanismu v této práci nebude řešeno, neboť je v budoucnosti děl *Oráč z Čech* a *Tkadleček*, a tak nikterak nemohlo ovlivnit formování těchto děl.

1. 2. 1 LATINSKÝ PROUD

Reprezentanti latinského humanismu se v počátcích humanismu soustředili na vytríbenou klasickou latinu. Centrem latinského humanismu se v Čechách stala královská kancelář v Praze, na Moravě kancelář olomouckého biskupství. Členem královské kanceláře byl Bohuslav Hasištejnský z Lobkovic, tradičně považovaný za zakladatele souvislé linie vývoje latinského humanismu u nás. Kromě mravoučných a didaktických veršů se též věnoval tvorbě oslavné, v níž kromě panovníků velebil například i německé vynálezy – střelný prach a pro humanismus tak příznačný knihtisk (v básni *De propriis Germanorum inventis*).²¹ Přestože pěl na knihtisk slávu, svá díla do tisku nikdy nedával – šířila se pouze v rukopisech.²²

Díla Bohuslava Hasištejnského z Lobkovic nebyla v jeho době přijímána s takovými ovacemi jako tvorba o generaci mladšího Jana Skály z Doubravky (Dubravia). Ten si získal věhlas veršovanou skladbou *Theoribulia (Rada zvířat)*, v níž radí skrze ústa zvířat panovníkovi Ludvíku Jagellonskému (kterému bylo v době prvního tisku *Rady zvířat*, v roce 1520, 14 let), jak má vládnout.²³ Jan Skála z Doubravky se při tvorbě *Rady zvířat* zřejmě inspiroval *Novou radou* Smila Flašky z Pardubic, po němž se označují básně, které vznikly ve stejném období a byly utvářeny se shodným cílem.²⁴

²⁰ VLČEK, Jaroslav. Husitství, humanismus, bratrství. In *Dějiny české literatury, 1. díl*. 1. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1951. Hlava 3, str. 224.

²¹ KOLÁŘOVÁ – MALÝ, 2015, kapitola 4, str. 60.

²² LEHÁR, 1998, kapitola 11, str. 111.

²³ Tamtéž.

²⁴ Podrobněji viz kapitola 2.2.

1. 2. 2 ČESKÝ PROUD

Českým autorům šlo o to, aby ukázali, že čeština je schopna nést stejné estetické a další funkce jako klasické jazyky. To dokazovali překlady řeckých a římských autorů a snahou psát v podobném duchu jako tyto vzory. Viktorin Kornel ze Všehrd přeložil mj. dílo Jana Chrysostoma (Zlatoústého) *Knihy o napravení padlého*. V úvodu překladu Viktorin Kornel zmiňuje, že Češi by se za svou řeč neměli stydět, když se za ni nestydí ani Němci, jejichž jazyk není zrovna libozvučný. Kornel se nevěnoval pouze překladatelské činnosti, napsal i významnou právní příručku *O práviech, o súdiech a o dskách země české knihy devatery*, ve které cituje antické autory.²⁵

Překladům věnuje pozornost i další humanista, Řehoř Hrubý z Jelení. Ten překládal Cicera, Petrarca, Bohuslava Hasištejnského, za jeho nejvýznamnější překlad se považuje *Chvála bláznivosti* v originále od Erasma Rotterdamského. Jedná se o světové prvenství v překladu *Chvály bláznivosti* do národního jazyka. Do češtiny bylo přeloženo Hynkem z Poděbrad i 11 novel z *Dekameronu*, ale zde je třeba zmínit, že nepřekládal z italského originálu, ale z němčiny, a nejedná se o doslovný překlad, ale překládané novely aktualizoval na českou zem.²⁶

²⁵ KOLÁŘOVÁ – MALÝ, 2015, kapitola 4, str. 62.

²⁶ Tamtéž, str. 59.

2 DIALOGICKÝ SPOR JAKO ŽÁNŘ

Dialogický spor, který nemá daleko k metodě středověkého bádání zvané disputace (forma diskuse, v níž se řeší vědecká problematika), byl mezi středověkými autory oblíben, jelikož zavdal příležitost k pilování vtipu a k tvorbě nejjemnějších slovních odlišností a vyhovoval scholastickému způsobu uvažování oblíbenému ve středověku. V českých zemích se zrod dialogických sporů datuje k počátku 13. století²⁷ a oblíbený byl i v době husitských nepokojů ve skladbách dobově aktuálních, jimiž bylo například *Hádání Prahy s Kutnou Horou*.²⁸

Co se pohledu na umění týče, na přelomu 14. a 15. století se objevila tendence k estetickému formalismu (v literatuře i ve výtvarném umění). Na toto poukázal J. Pečírka přirovnáním postav ze *Sporu duše s tělem* ke gotickým sochám stojícím na průčelí katedrál. Pečírka si všímá i realismu, který pozoruje v *Ackermannovi aus Böhmen* a který srovnává s realismem Petra Parléře, konkrétně se stylem vyobrazení Parléřovy podobizny *Václava z Radče*. U *Tkadlečka* si lze povšimnout podobnosti mezi ozdobností a rytmicí řeči a bohatě prokomponovanými sklady formalisticky propracované drapérie postav znázorněných v sochařství a malířství v době vzniku děl, na přelomu 14. a 15. století. Ludmila Kubíková a František Šimek v předmluvě ke *Tkadlečkovi* vydaném roku 1974 dále zmiňují, že i v architektuře doby vzniku *Tkadlečka* a lze pozorovat jistou podobnost s tímto dílem – žebroví kleneb síňových trojlodí je vystavěné ve stejném duchu, v jakém je vystavěna kompozice *Tkadlečka*.²⁹

V 5., 6. a 7. kapitole budou podrobněji probírána dvě významná díla řadící se do žánru dialogického sporu, *Oráč z Čech* a *Tkadleček*, v této kapitole bude nastíněn děj některých neméně hodnotných sporů vzniklých na našem území. Jedná se o literární památky *Spor duše s tělem*, *Podkoní a žák*, *Svár vody s vínem* a *Hádání Prahy s Kutnou Horou*.

²⁷ VILIKOVSKÝ, Jan. *Tkadleček*. In *Písemnictví českého středověku*. 1.vyd. Praha: Universum, 1948, str. 220.

²⁸ KUBÍKOVÁ, Ludmila – ŠIMEK, František. Předmluva. In *Tkadleček*. 3. vyd. Praha: Odeon, 1974, str. 9.

²⁹ Tamtéž.

2.1 SPOR DUŠE S TĚLEM

V raném středověku vznikla řada vypravování o nárcích duše, která odešla z těla nebožtíka hříšníka. Téma odchodu duše z těla je zpracováno např. v arménské *Básni o duši* dochované v rukopisu z 18. nebo počátku 19. století nebo v provensálsko-katalánské verzi dochované v rukopisu z 15. století. Populární zpracování látky učinil v první polovině 13. století mimo jiné i anglický biskup Robert Grosseteste pod nám známým názvem *Visio Fulberti (Philiberti)*, které se dochovalo v různých opisech a přepracováních. *Visio Fulberti* mohlo být námětem české verze *Sporu duše s tělem*.³⁰ *Spor duše s tělem* patřící mezi první české dialogické spory byl napsán po roce 1320. Rok zrodu tohoto díla můžeme odvodit díky zmínce o Petru Mohučském (Aspeltovi)³¹ – ten byl mohučským arcibiskupem, kurfiřtem a poradcem Jindřicha VII. Lucemburského a v roce 1320 zemřel.

V tomto sporu dochází k hádce mezi duší a tělem, jak je zřejmé z názvu. Tělo duši, která se v něm nachází, slibuje, že se začne kát a chovat počestně, ale zbožná duše mu nevěří a je nešťastná, neboť se obává, že jí nebude po smrti těla umožněno vejít do nebeského království – hříšné tělo totiž duši prahnoucí po „*rajském vžitku*“ vládne.

v. 110-114

„*Tuhá žalost, silné hoře
rozchodí mě, tvé nádvoří,
strast v sirobě ve vši mdlobě.
Vládneš mnú, semť v tvěj vosobě.*“³²

Autor *Sporu duše s tělem* dává duši prostřednictvím těla najevo, že si uvědomuje její závislost na něm (na tělu). K víře je však skeptický:

v. 124-127

„*Netbaj na to, což v kostele
kněžie hrozie; mniši množie,
druh před druhem ludbu tvořie.*“³³

³⁰ JAKOBSON, Roman – PETÍRA, Stanislav. *Spor duše s tělem. O nebezpečném času smrti: s úvodní studií R. Jakobsona*. 2. vyd. Praha: Jirí Buchal – BB art, 2002, str. 27.

³¹ *Výbor z české literatury*, 1957, kapitola 2, str. 217.

³² JAKOBSON – PETÍRA, 2002, str. 60.

³³ Tamtéž, str. 61.

V průběhu konfrontace názorů tělo umírá a duše se posléze dostává před soud. O budoucnosti duše rozhodují přítomní Ježíš, Marie, čerti, personifikovaná Pravda, Spravedlnost, Milosrdenství a Pokoj. Ježíš je nemilosrdný a nechce duši dovolit vejít do ráje (z tohoto rozsudku se těší přítomní čerti), proti Ježíšově rozhodnutí však zakročuje jeho matka, Panna Marie.

Svár těla a duše se odráží i v lidové tvorbě, dokladem je lidová píseň *Hádala se duše s tělem*, kterou zpopularizoval v roce 1976 písničkář Jaroslav Hutka, když ji nahrál na CD *Vandrovali hudci* a poté ji interpretoval při svých vystoupeních. Tu samou píseň nazpívali i Petr Lutka a Jaromír Nohavica. Myslím, že učitelé s aprobací český jazyk-hudební výchova (řeč je i o autorce práce) mohou svůj výklad snadno zpestřit průnikem do druhého oboru, který vyučují, a zrovna písnička *Hádala se duše s tělem* se dá považovat za vhodné zpestření výuky týkající se středověké literatury v hodinách českého jazyka a naopak. Na zpěv není náročná, její rozsah se pohybuje maximálně v rozpětí zvětšené kvinty.

2.2 SATIRY SMILOVY ŠKOLY

Podkoní a žák se se zmíněným *Svárem vody s vínem*, satirou *O ženě zlobivé*, náboženským rozjímáním *Roudnické umučení* a tendenčními radami (*Nová rada*, *Rada otce synovi*) společně řadí mezi básně tzv. Smilovy školy. I přes žánrovou rozličnost a různost sociálního prostředí, v němž se děj jednotlivých skladeb odehrává, mají tyto básně společnou ideologii (obhajoba přežívajícího feudalismu) a formu.³⁴ Smilova škola nese označení po Smilu Flaškovi z Pardubic, jehož jméno je uvedeno v předchozí kapitole jako jméno autora *Nové rady*. Údajně napsal i *Radu otce synovi*, ta však nedosahuje takových kvalit jako *Nová rada* a o Smilově autorství *Rady otce synovi* se dá spekulovat.

Satiry Smilovy školy, mezi něž se *Podkoní a žák* se *Svárem vody s vínem* řadí, spojuje anonymita autora a jakási nedořešenost proběhlého konfliktu.³⁵ V *Podkoním a žákovi* se autorský subjekt (jakožto osoba, která spor pozoruje a která má v *Podkoním a žákovi* poslední slovo) rozřešení dilematu, zda má lepší živobytí podkoní, nebo žák, vzdá prohlášením, že hospodské potyčky jsou celkem časté, a proto lepší než chodit do

³⁴ HRABÁK, Josef. *Staročeské satiry Smilovy školy*. 1. vyd. Praha: Orbis, 1951, str. 8.

³⁵ Tamtéž, str. 19.

hospody je jít včas spát, sedět doma a číst si noviny. Ve *Sváru vody s vínem* „soudce“, kterým je opilý mistr, vidí řešení konfrontace v usmíření oponentů, o nichž se mu zdálo (voda a víno jako zástupci stavu světského a duchovního).

2.2.1 PODKONÍ A ŽÁK

Kompozice tohoto díla je rámcová – na začátku *Podkoního a žáka* se autorský subjekt posadí mezi dvojici lidí a na konci skladby pronáší závěr nad proběhnutým sporem. Postavy jsou charakterizovány významnými poznávacími atributy a je popsán jejich vzhled (*Poslúchajte tuto práve /poviemť vám o jich postavě*)³⁶ – žák je charakterizován možnou s knihami a deskami, vypadá mladě a část jeho oděvu tvoří sukně a kukla, které jsou rozedrané; podkoní je naopak postarší, oděný mimo jiné v kabátci a šátcích a i když se snaží o okázalý vzhled, má v obuvi díry, skrze něž jsou vidět jeho nohy. Jeho atributy jsou ostrohy a hřebelec.

Hádku zahajuje podkoní tím, že se nad žáka povyšuje a vychloubá se svým bydlem, na to mu žák odvětví, jak dobře se má žactvo. Oba ve svém chvástání lžou a své lži v průběhu dialogu opravují a zmírňují, čímž se přibližují realitě, která jim jistě není příjemná, ale když už ji přiznají, prohlašují, že jim takový způsob života vyhovuje – např. žáci pijí často vodu ne z důvodu bídy, ale protože voda je dobrá pro bystrou mysl. Tématy hádky jsou např. bití (bit bývá podkoní i žák) a nedostatek dobrého jídla a pití:

v. 76-87

*„Ale naše bydlie školnie,
(...) i od pitie i od jedenie,
v ničemž nedostatku nenie.
Myť netrpíme nikdy hladu.
Když již tovařišie sadú,
tuť já dosáhna úkrucha,
nenie partéka tak sucha,
bych je nerozmočil jíchú,
tiem lekuje svému břichu;
i budemy dobře syti.“*³⁷

³⁶ *Podkoní a žák*. In *Staročeské satiry Smilovy školy*. Editor HRABÁK, Josef. 1. vyd. Praha: Orbis, 1951, str. 29.

³⁷ Tamtéž, str. 31-32.

Podkoní nakonec nedovede spor udržet v mezích verbálního urážení, vrhne se po žákovi, který se brání, a dochází k fyzické potyčce. Na konci *Podkoního a žáka* vstupuje autorský subjekt s již zmíněným morálním poselstvím – lepší než chodit do hospody je být doma a číst si nebo jít včas spát. Poslední verš sporu tvoří prohlášení v latině, které může být volně přeloženo jako „končí se srovnávání podkoního a žáka“ („*Explicit contentio satrapae et scholaris.*“).

2.2.2 SVÁR VODY S VÍNEM

Jedná se o spor mezi vínem reprezentujícím šlechtu, měšťany a církev a vodou reprezentující sedláky.

První, kdo haní, je víno: voda je dle jeho slov pyšná, protože se vychloubá, že je stvořena Bohem hned na počátku světa; samo víno je však namyšlené – tvrdí, že ho dal Bůh světu později, protože je lahodnější než voda. V hádce se obě strany odkazují na biblické události – z propíchnutého boku Ježíše (který byl probodnut Longinovým kopím na Golgotě) vytekla voda, víno zapříčinilo zkázu měst Sodoma a Gomora, když Lot učinil ze svých dcer matky, Ježíš Kristus proměnil vodu ve víno, ne naopak...

Spor ukončí mistr, který se probudí ze sna (v němž se mu tento spor zdál) a dvě znesvářené strany usmiřuje – uznává, že oba stavy jsou ve společnosti důležité.

v. 438-447

*„Pán Buóh, ješto všecker stvořil,
vodu, víno k tomu jest zpósobil,
dal jest vodu bydlu světskému
a vínoť jest dal duchovniemu.
Toto obé jest Božie vzplozenie,
jestiť kniežćieho urozenie:
nebo duchovní stav bez světského,
k tomu světský bez duchovnieho,
sám jeden stav nemóže stati,*

*aniž Pánu Bohu chvály vzdáti.*³⁸

2.3 HÁDÁNÍ PRAHY S KUTNOU HOROU

Hádání Prahy s Kutnou Horou se vyskytuje v souboru skladeb zvaném po místě nálezů *Budyšínský rukopis*. Kromě *Hádání Prahy s Kutnou Horou* se v *Budyšínském rukopisu* vyskytují ještě skladby *Žaloba Koruny české a Porok Koruny české*. *Žaloba a Porok Koruny české* se v *Budyšínském rukopisu* vyskytují ve třech verzích – jsou zapsány latinsky a česky, česky pak formou prózy i poezie.³⁹ Skladby *Budyšínského rukopisu* sjednocuje protizikmundovská nálada. *Hádání Prahy s Kutnou Horou* je jediný text psaný formou dialogického sporu, proto bude rozebírán pouze ten.

Hned na začátku sporu je uveden letopočet, v němž k hádce dochází – je jím rok 1420, kdy byli husité při svých taženích velice úspěšní (zvítězili u Sudoměře, u Horažďovic, pod Vyšehradem, ubránili si Tábor a v mnohých dalších potyčkách slavili úspěch).

v. 1-5

*„Toto písmo jest popsáno,
když jest bylo počítáno
po úrodu Krista Pána,
jemuž buď čest vždycky dána,
čtrnádcte set a dvadcti“*⁴⁰

V době, kdy se Praha s Kutnou Horou přela, to u nás vypadalo tak, že svět neměl daleko k apokalypse (odkazuje se na vidění sv. Jana). Husitská Praha je představena jako krásná dívka, kdežto Kutná Hora jako ošklivá ženština.

v. 39-48.

*„Praha slušné, ctné postavy,
žena krásná bez ohavy,
jasných očí, múdré řeči,*

³⁸ Svár vody s vínem. In *Staročeské satiry Smilovy školy*. Editor HRABÁK, Josef. 1. vyd. Praha: Orbis, 1951, str. 61.

³⁹ KOLÁŘOVÁ – MALÝ, 2015, kapitola 3, str. 52.

⁴⁰ *Hádání Prahy s Kutnou Horou*. In *Husitské skladby Budyšínského rukopisu*. DAÑHELKA, Jiří. 1. vyd. Praha: Orbis, 1952, str. 80.

*v zlatohlavě ctně sě rděci.
 Hora, ženka pohrbilá,
 k zemi hleděc a blíkavá,
 šeplic řeči ulyzavú,
 otmílváše, vrtlic hlavú,
 jenž mějieše i v té době
 kuklík s kytlí sšit na sobě. “⁴¹*

Praha sedí po Kristově pravici, Kutná Hora po levici (dle *vyznání víry*, kde věřící pronáší, že Kristus sedí po pravici Boha, je možno soudit, že pravá strana je věřícími vnímána jako cennější). Kristus Pán je jim soudcem. Praha nejprve hovoří ke Kristu, sděluje mu, proč se soudí, a poté se obrací na Horu, která je (dle slov Prahy) bezvěrná a činí Praze mnohá příkoří.

Kutná Hora se vymlouvá, že vše, co činí, má přikázáno od krále Zikmunda. Praha dále útočí na papežské schizma (současně existovali dva papežové, Benedikt XIII. a vzdoropapež Jan XXIII.) a na papeže vůbec – rozhodně nejsou svatí, jsou smilníci, svatokupci a vrazi; autoritou církve by měl být jedině Bůh. Dále se vyjadřuje k přijímání pod obojí způsobou (přijímání hostie i vína), proti odpustkům, proti křížáckým tažením a proti odsouzení Husa jako kacíře. Církev označuje za Satanovu rotu.

Kutná Hora kritizuje kališnické obrazoborectví, boření kostelů, neposlušnost Prahy vůči králi Zikmundovi. Zvláště závažná je pak obžaloba Prahy, že je vražedkyně, protože dovolila husitům pálit kněze i prosté občany.

Praha má však i na tuto obžalobu argumenty – dopustila upálení pouze těch, kteří byli hříšní, a to v jejím pojetí neznamená vraždu, navíc jedná dle vůle Pána.

v. 1267-1271

*„Vece: „Ženo, ctímt' ted' Pána,
 jemuž má pře všecká známa,
 že mě křivě na tom viniš
 a morděrkú zle mě činiš. “⁴²*

⁴¹ Tamtéž, str. 81.

⁴² Tamtéž, str. 116.

Kristus posléze oběma personifikovaným městům reprezentujícím dva proudy náboženského vyznání vytkne jejich špatnosti a obě strany sporu se rozejdou domů.

3 HISTORICKÉ SOUVISLOSTI DOBY VZNIKU DĚL

Na počátku 15. století, kdy vznikl *Oráč z Čech a Tkadleček*, byl českým králem Václav IV., syn Karla IV. Karlovy kulturní zájmy se projevily realizací významných staveb, literárních děl a církevně-společenských zřízení. Václav IV. ale v otcových šlépějích nepokračoval. V době Václavovy vlády dochází k hlubokým společenským rozporům, měřítkem společenského postavení už nebyl urozený původ, ale množství peněz. Nižší šlechta a města usilovaly o větší ekonomický a politický vliv, poněvadž již z dob vlády Karla IV. mocenskou pozici obsazovala vysoká šlechta a představitelé církve.⁴³ Václav IV. měl s vyšší šlechtou a církevními představiteli spory, jimiž se jeho postavení oslabovalo, a oporu hledal u šlechty nižší, ta mu ale nebyla schopna pomoc poskytnout.⁴⁴

A nebyla to jen situace v Království českém, která vyvolávala rozpory. Mezinárodní kontext společenským konfliktům a krizi feudalismu nahrával taktéž – církev od roku 1378 prožívala papežské schizma a spolu se spory papežů s církevními řády tato situace vedla k reformě křesťanství, a tím pádem celé společnosti. Reformace postihla i České království. Významnou osobností české reformace byl Jan Hus, k jehož kázání se česká hnutí hlásila (Hus ale nebyl první, už jeho předchůdci Jan Milíč z Kroměříže nebo Matěj z Janova byli církví vyšetřováni kvůli bludům). Jan Hus se stal roku 1402 hlavním kazatelem v Betlémské kapli, která byla od 90. let 14. století střediskem reformního hnutí.⁴⁵

Příznivcům reformních hnutí se nelíbilo současné pojetí katolické církve, Hus např. v polemickém traktátu *Contra Stanislaum de Znoyma* volá po skutečně univerzální církvi, jejíž podmínky římská církev nenaplňuje, neboť by pod sebe musela zahrnovat kromě církví západních i vyznání východní⁴⁶, s nimiž nechtěla mít společné, jak je uvedeno ve druhé kapitole, ani písmo (bude-li se uvažovat mírně nadneseně). Protože byly názory Jana Husa a jeho stoupenců tak odlišné od kázání tradiční katolické církve a tyto dvě strany se nemohly dohodnout mírovou cestou nebo se nechat být, až do 30. let 15. století

⁴³ KOLÁŘOVÁ – MALÝ, 2015, kapitola 2, str. 34.

⁴⁴ KOLÁŘOVÁ – MALÝ, 2015, kapitola 3, str. 48.

⁴⁵ LEHÁR, 1998, kapitola 10, str. 85.

⁴⁶ HLAVÁČEK, Petr. Evropa, Čechy a křesťanstvo v představách Jana ze Žatce a jeho současníků [přednáška]. Praha: hotel Populus. Asociace poskytovatelů hospicové paliativní péče, 6. 6. 2009. In: *dtg-palliativmedizin.de* [online]. [Cit. 20.3.2017]. Dostupné z www.dtg-palliativmedizin.de

docházelo k četným husitským bitvám, které byly jen logickým vyústěním probublávající krize.

4 ORÁČ Z ČECH

Oráč z Čech (v originále *Der Ackermann aus Böhmen*, známý též pod názvem *Oráč a Smrt – Der Ackermann und der Tod*) je dialogický spor, který je právem považován za vrchol středověké německy psané literatury nejen v českých zemích, ale v rámci všech německy mluvících evropských zemí.⁴⁷ Dílo bylo napsáno na počátku 15. století ve městě Žatec na území Čech německy. Autor *Oráče*, Jan ze Žatce (známý též jako Jan z Teplé, Jan ze Šitboře nebo německy Johannes von Saaz), byl mj. žateckým notářem a ve městech (jímž Žatec – královské město – nepochybně byl) ve 14. století němčina převládala.⁴⁸ Český jazyk ovládal, o čemž svědčí i fakt, že byl později povolán do Nového Města pražského, kde také vykonával funkci notáře a kde bylo žádoucí umět česky, protože Nové Město pražské bylo z velké části české,⁴⁹ neznalost češtiny tedy nebyla důvodem, proč *Oráče z Čech* napsal v německém jazyce.

Jan ze Žatce se patrně narodil ve vesnici Šitboř u Horšovského Týna, která se nacházela na česko-německé jazykové hranici. Vyrůstal v Teplé.⁵⁰ V Žatci vykonával funkci veřejného notáře, městského písaře a rektora žatecké městské školy. Zasloužil se o založení tzv. kopiáře, kam byly ukládány opisy soukromých i veřejných listin. Díky Janovi a kopiáři se dochovaly informace týkající se nejstarších dějin Žatce. V Žatci vlastnil dům naproti škole, u nějž mu městská rada povolila vystavět věž – to svědčí o dobrém Janově postavení.⁵¹ V roce 1411 se přestěhoval na Nové Město pražské, kde koupil dům ve Spálené ulici nedaleko od radnice. Nedlouho poté zde umírá (rok smrti není přesně znám) a zanechává po sobě manželku Kláru a několik dětí.⁵²

Některé zprávy o životě Jana ze Žatce se dají dohledat ve formulářích Janem sestavených. Tyto formuláře obsahují i Janovu korespondenci. V dopise pro přítele Petra Rothers (což byl pražský měšťan a Janův přítel) se Jan o *Oráči* vyjadřuje jako o „výpadu proti nevyhnutelnému osudu smrti“ nebo jako o plodu „z pole rétorické půvabnosti“ a

⁴⁷ KOLÁŘOVÁ – MALÝ, 2015, kapitola 2, str. 45.

⁴⁸ TROST, Pavel. Německo-česká dvojjazyčnost. In *Studie o jazycích a literatuře*. 1. vyd. Praha: Torst, 1995. S. 136

⁴⁹ TROST, Pavel. Doslov. In *Oráč z Čech*. 1. vyd. Praha: Vyšehrad, 1985, str. 91.

⁵⁰ BOK, Václav. Jan z Teplé, staré otázky a nové a starší odpovědi k jeho životu a dílu [přednáška]. Praha: hotel Populus. Asociace poskytovatelů hospicové paliativní péče, 6. 6. 2009. In: *dtg-palliativmedizin.de* [online]. [Cit. 20.3.2017]. Dostupné z www.dtg-palliativmedizin.de

⁵¹ *Regionální muzeum K. A. Polánka v Žatci*. [online]. [Cit. 25.5.2017]. Dostupné z <http://muzeumzatec.cz>

⁵² BOK, 2009.

radí, jak k dílu přistupovat – *Oráč* je dle Janových slov dílo zaměřené na okázalost řečnického umění. Na základě formulářů ani jiných dokumentů nemůže být potvrzen dříve oblíbený názor, že Jan při tvorbě *Oráče* vycházel z vlastní osobní tragédie. Co se Janova manželského soužití týče, archivně je doloženo pouze to, že měl manželku Kláru.⁵³

Oráč se v dialogickém sporu *Oráč z Čech* pře s personifikovanou Smrtí, která mu vzala jeho milovanou Markétu. A. Hübner ve svém pojednání o *Oráči z Čech* poukazuje na podobnost situace v *Ackermannovi* s francouzskými skladbami např. od Eustacha Deschampse. Oráč i hrdinové Eustacha Deschampse mají shodný rys ten, že jim Smrt sebrala jejich paní. Hübner se v tomto pojednání snaží poukázat na fakt, že téma smrti milované ženy a následné žaloby smutného osiřelého milovníka se v Evropě nevyskytovalo jen u Jana ze Žatce, avšak u Jana ze Žatce je obžaloba Smrti ostřejší než u E. Deschampse.⁵⁴ Oráč na počátku sporu chápe Smrt jako největší zlo a přeje si, aby ze světa zcela vymizela, ale během rozmluvy střídá míru útočnosti v závislosti na promluvě Smrti.

Za vzor *Oráče* bývá považován latinský spis *Tractatus de crudelitate mortis*, který se k Janovi ze Žatce údajně dostal. V *Tractatus de crudelitate mortis* je Smrt uváděna jako všemocná entita, která postihne každého. Jako ti, kterých se Smrt týká, jsou zmiňovány i takové osobnosti, jakými byly v době vzniku díla jedny z nejvyšších elit: papež a císař. Smrt se v latinském traktátu brání prohlášením, že zamezuje přelidnění světa; s touto myšlenkou pracuje i Jan ze Žatce v *Oráči z Čech*⁵⁵ („... kdybychom od časů prvního člověka zhněteného z hlíny nemýtili na zemi lidi, v pustinách a divočinách zvěř a plazy, ve vodách bujně se množící šupinaté a hladké ryby – nikdo by teď pro drobné mušky neobstál, nikdo by teď pro vlky se neodvážil z domu; člověk by požíral člověka, zvíře by hltalo zvíře, každíčký živoucí tvor jiného tvora, protože potravu měli by nedostatek, země jim byla by těsná.“)⁵⁶, a radí smrtelníkům, aby se pozemského života chovali tak, aby se jim po smrti dostalo života věčeného a nezhylni Smrtí pekelnou. Dílo Jana ze Žatce se od latinské předlohy významně liší v obhajobě smrtelníka. V *Tractatu* nemá lidský prvek

⁵³ TROST, 1985, str. 92.

⁵⁴ TROST, P. Poznámky k *Oráči z Čech*. In *Studie o jazycích a literatuře*. 1. vyd. Praha: Torst, 1995, str. 412.

⁵⁵ Tamtéž, str. 413.

⁵⁶ ze ŽATCE, Jan. *Oráč z Čech*. Přeložil POVEJŠIL, Jaromír. 1. vyd. Praha: Vyšehrad, 1985, str. 22-23.

příliš prostoru na obhajobu, v *Oráči* má žalobce na obhajobu svých zájmů stejně prostoru jako Smrt – Oráč spor zahajuje prokletím Smrti („*Krutá hubitelko všech lidí, nelitostná škůdnice všeho světa, lítá vražednice lidských tvorů, Smrti, buďte prokleta!*“)⁵⁷, poslední slovo před odchodem k Božímu soudu má Smrt a po provedení rozsudku se Oráč ještě pomodlí za svou milovanou ženu Markétu (poprvé v celém díle je zmíněno manželčino jméno) a svým *amen!* zakončuje celé dílo. Naproti tomu v *Tractatu* spor zakončuje Smrt chlubicí se svou mocí.⁵⁸

Umělecké ztvárnění personifikované Smrti v západní kultuře na přelomu 14. a 15. století nebylo realizováno pouze literární formou, lze nalézt i výtvarné památky řešící tuto problematiku. Jedná se o obrazy s motivem tance personifikované Smrti (Totentanz).⁵⁹

Od žalu nad ztrátou milované osoby se v *Oráči* přechází až do obecných filosofických témat, řeší se lidský úděl jako takový. Oráč zastává optimistický pohled na člověka a na svět, Smrt je ve svých názorech pesimistická, ale racionální („*Společetem počátku je konec: kdo je vyslán, povinován je návratem. (...) Co musí podstoupit všichni, tomu se jedinec nevzpírej.*“)⁶⁰. Po hádce, jejíž argumenty budou probírány v sedmé kapitole, se Oráč i Smrt odebírají před Boha. Ten prohlašuje, že Oráč se holedbá manželkou od Boha propůjčenou a Smrt zase mocí, kterou nemá sama ze sebe, ale svěřenou od Boha. Následně oba členy sporu pochválí za to, jak udatně zápolili (autor jako by prostřednictvím Boží promluvy pochválil své argumenty, jež vložil postavám do úst), Oráči udělí čest a Smrt prohlásí za vítězku, neboť jí náleží život každého člověka (tělo zemi a duše Bohu). V poslední kapitole, v níž se Oráč modlí za svou zemřelou manželku a její posmrtný život, poprvé vysloví manželčino jméno, do této kapitoly dokonce sám autor prostřednictvím akrostichu⁶¹ zašifruje své křestní jméno (v Hübnerově edici JÓHANN, v Jungbluthově edici JOHANNES).

Interpretace *Oráče z Čech* je rozličná. *Ackermann* může být chápán jako dílo, v němž se střetává renesanční smýšlení zastoupené Oráčovými názory (vyzdvihujícími vznešenost člověka) s ideami Smrti interpretující upadající středověk. Pavel Trost však

⁵⁷ Tamtéž, str. 8.

⁵⁸ TROST, 1995, str. 413.

⁵⁹ HLAVÁČEK, 2009.

⁶⁰ ze ŽATCE, J. *Oráč z Čech*, 1985, str. 46.

⁶¹ Počáteční písmena veršů tvoří slovo, v případě *Oráče z Čech* vlastní jméno.

v doslovu k *Oráči z Čech* zmiňuje i proudy jdoucí proti této myšlence, ty renesanci v *Oráči* vůbec nevidí, myšlenky Smrti i Oráče jsou dle nich zcela v souladu se středověkou scholastikou, jelikož chválu lidské přirozenosti a světa nalézají i v biblické knize stvoření.⁶² Tuto myšlenku zastává např. Jan Vilikovský.

Sám Jan ze Žatce interpretaci nenapomáhá, když příteli Petrovi Rothers píše, jak je zmíněno výš, že má na *Oráče* pohlížet jako na dílo zaměřené na okázalost řečnického umění, nic víc. Čtenář jako by si měl hledět pouze rétorického umění autora a jako by neměl přeceňovat myšlenky v díle obsažené.

Text *Oráče z Čech*, z něž bakalářská práce čerpá, je přeložen Jaromírem Povejšilem z 2. vydání německého textu Arthura Hübnera, v některých částech se Povejšil při překladu jako k východisku kloní k edici Günthera Jungblutha. *Oráč z Čech* je dochován v mnohých rukopisech a tiscích z 15. – 16. století, původní Janův *Ackermann* nebyl dosud nalezen. Ačkoliv se písaři a tiskaři snažili o co nejvěrnější napodobení originálu, dochované texty se v některých částech liší, ať už je na vině chyba při přepisu, nebo pisatelský záměr (některé obraty obsahovaly v té době již zaniklou skutečnost, a tak byly z důvodu lepšího porozumění recipientů aktualizovány).⁶³

Oráč z Čech byl do češtiny přeložen dvakrát, kromě textu Jaromíra Povejšila (rok 1985), který je východiskem pro tuto práci, jako český překlad existuje ještě dřívější text Pavla Eisnera (rok 1938). Mimo jiné přeložen i do japonštiny a arabštiny, což svědčí o živosti tématu nejen ve střední a západní Evropě.⁶⁴ V Čechách byl v 90. letech 20. století námět *Oráče z Čech* zpracován jako divadelní a rozhlasová hra s názvem *Oráč a Smrt* (pro potřeby představení ji upravil Dušan Robert Pařízek, hudbu složil Jiří Pavlica), stejnojmenný název nese opera Emila Viklického, která měla premiéru v roce na počátku 3. tisíciletí v Berlíně a nedlouho poté v Praze.

⁶² TROST, 1985, str. 91.

⁶³ VRBENSKÝ, J. Ediční poznámka. In *Oráč z Čech*. Přeložil POVEJŠIL, J. 1. vyd. Praha: Vyšehrad, 1985, str. 94.

⁶⁴ BOK, 2009.

5 TKADLEČEK

Tkadleček je dialogický spor, který se v mnohých odborných spisech vyskytuje v komparaci s *Oráčem z Čech*, jelikož obě díla jsou dialogické spory z počátku 15. století, v nichž se sváří zkroušený muž s personifikovanou entitou. V případě *Tkadlečka* je muž, který přišel o milovanou Adličku, oponentem Neštěstí, jež zapříčinilo Adliččinu nevěru. *Tkadleček* je psán staročesky, autor není znám a právě ohledně autorství existuje spousta názorů.

Pavel Trost v doslovu k *Oráči z Čech* vyslovuje domněnku, že *Tkadleček* vychází z původního raného znění *Ackermanna*, který byl předlouhou i Janu ze Žatce.⁶⁵ Myšlenku pra-Oráče rozvíjí Antonín Hrubý. Ve *Studii o jazycích a literatuře* P. Trost předkládá názor Karla Doskočila, že Jan ze Žatce je autorem nejen *Oráče z Čech*, ale i *Tkadlečka*. Doskočil o shodném autorství obou děl prohlásil: „*Technika použití Oráče v Tkadlečkovi by se podle mého názoru sama od sebe a nejlépe vysvětlila, kdybychom předpokládali jednoho a téhož autora pokládali za jistý.*“ Jak se Trost kriticky vyjadřuje, Doskočilovy domněnky mají celkem chabý základ.⁶⁶

Dle německého germanisty a literárního vědce Konrada Burdacha je *Tkadleček* hodnocen jako „*frivolní parodie Oráče*“.⁶⁷ Johann Knieschek taktéž tvrdil, že *Ackermann* byl předlohou *Tkadlečkovi* – v jeho názoru ho usvědčovalo nedoložené datum vzniku obou sporů a názor, že části textu, které jsou v obou dílech shodné, se tematicky hodí pouze do sváru se Smrtí. Naopak Václav Hanka v předmluvě k prvnímu vydání *Tkadlečka* považuje *Tkadlečka* za předlohu *Oráče z Čech*, odůvodňuje to tím, že *Tkadleček* je asi 4x delší, a tak je *Ackermann* jakási *Tkadlečkova* zkrácená verze. Názor, že *Oráč z Čech* je překladem *Tkadlečka* zastává Josef Dobrovský v *Geschichte der böhmischen Sprache und Literatur*, Alois Vojtěch Šembera v *Dějinách řeči a literatury české* a Karel Sabina v *Dějepis literatury československé staré a střední doby*.⁶⁸

O vypátrání autora *Tkadlečka* se pokoušel Jan Gebauer v článku *Ludvík Tkadleček* (II. ročník *Listů filologických*). Ludvík Tkadleček (lidský žalobce ve *Tkadlečkovi*) byl dle

⁶⁵ TROST, 1985, str. 91.

⁶⁶ TROST, 1995, str.135.

⁶⁷ TROST, Pavel. Ještě jednou k staročeskému Tkadlečkovi. In *Studie o jazycích a literatuře*. 1. vyd. Praha: Torst, 1995, str.. 334.

⁶⁸ HEIDENREICHOVÁ, Gabriele. Staročeský „Tkadleček“ a poměr jeho stylu k německé skladbě „Ackermann aus Böhmen“. In *Slovo a slovesnost* 3, č. 2, 1937, str. 87.

Gebauera asi 25letý mládenec, nejspíš rytíř, který byl zcestovalý a jehož zálibou byly básně, sám tvořil básně o lásce. Děj *Tkadlečka* se odehrává v Hradci Králové, odkud je i *Tkadlečkova* milá, Adlička. Autor toto město pravděpodobně zvolil, protože chtěl naznačit vztah ke královnině dvoru (královnou byla Žofie Bavorská, manželka Václava IV). Gebauer se domnívá, že autor *Tkadlečka* je osobnost opačné povahy, než je Ludvík – vážný muž, který má spíš než k povaze dvorního básníka skládajícího dvorským damám milostnou lyriku blíže k charakteru kazatele a mravokárce. Autor *Tkadlečka*, kterého nábožensko-filosofická problematika konfliktu člověka s personifikovanou entitou zajímá, nemá kvůli této zálibě daleko ke Štítnému a Husovi.⁶⁹

Osobností autora *Tkadlečka* se hlouběji zabývá i František Ryšánek, Gebauerův žák. Dle Ryšánkova názoru je autorem duchovní nebo alespoň klerik, který zřejmě studoval na fakultě filosofické (Ryšánek vychází z faktu, že se ve *Tkadlečkovi* vyskytuje na 50 Aristotelových citátů). Protože je ve *Tkadlečkovi* narážka na Bocaccia, autorem bude stoupenec raného humanismu. Z těchto a některých dalších indicií Ryšánkovi jako autor *Tkadlečka* vychází Vavřinec z Březové, který napsal *Carmen insignis Coronae Bohemiae* (*Báseň vznešené Koruny české* známá též pod novodobým názvem *Píseň o vítězství u Domažlic*) a možná i *Budyšínský rukopis*. Vavřinec z Březové napsal *Tkadlečka* nejspíš z toho důvodu, aby existoval český protějšek k *Ackermannovi aus Böhmen*. Dalším důvodem mohla být snaha vzbudit zájem u královny Žofie, velké milovnice německé i české literatury, či v jejím okolí.⁷⁰ František Bartoš se k názoru, že autorem *Tkadlečka* je Vavřinec z Březové, přiklání.

V literárním slovníku *Čeští spisovatelé deseti století* sestaveném Radkem Šťastným a nejnověji vydaném roku 2001 se pod heslem *Tkadleček* k autorství díla píše, že *Ackermann* lze pokládat pouze za popud k napsání *Tkadlečka*, nikoliv za *Tkadlečkův* vzor. Tento názor vychází převahy filosofických témat ve *Tkadlečkovi*.⁷¹

Na začátku každé kapitoly je slovem „ted“ uveden odstavec o tom, kdo právě hovoří a co se v dané kapitole odehrává – 1. kapitola je uvedena slovy „*Ted' žalobník najprvé žaluje, túží a volá zjevně a hlasitě na Nešťestie. Nato všemu světu na ně túží a na ně křičí*

⁶⁹ BARTOŠ, František Michálek. Kdo jest autorem *Tkadlečka*? In *Listy filologické* 1, 1939, str. 205-206.

⁷⁰ BARTOŠ, 1939, str. 208.

⁷¹ ŠŤASTNÝ, 2001. S. 376.

*a je haní rozličnými řeči a rozličnými kletbami a hrubú řeči je jako zatracuje a proklíná.*⁷² V *Oráči z Čech* je autorem komentováno dění pouze v posledních dvou kapitolách týkajících se Božího soudu a modlitby za Markétu.

Tkadleček obviňuje Neštěstí, že mu odloudilo milovanou Adličku, a stejně jako Oráč od osobní tragédie přechází k filosofickým úvahám o obecné úloze žalovaného ve světě. Neštěstí se ospravedlňuje za současného užívání mnohých odkazů na konkrétní filosofy. Hádku zakončuje Neštěstí. Poslední promluva Neštěstí v této skladbě je zároveň nejdelší kapitolou díla. Dle pravidel středověkých disputací je vítězem sporu ten, kdo mluví poslední, protože to znamená, že soupeř nemá argumenty.⁷³ Ve *Tkadlečkovi* je tedy vítězem sporu (bez třetí osoby vykonávající rozsudek) Neštěstí.

⁷² *Tkadleček. Hádky milence s Neštěstím.* Editor ŠIMEK, F. 3. vyd. Praha: Odeon, 1974, kapitola 1, str. 25.

⁷³ KUBÍKOVÁ – ŠIMEK, 1974, str. 20.

6 ORÁČOVY VS. TKADLEČKOVY ARGUMENTY, ARGUMENTY SMRTI A NEŠTĚSTÍ

6.1 SPOLEČNÉ PRVKY ORÁČE Z ČECH A TKADLEČKA

Jak již bylo v této práci řečeno, *Oráč z Čech* a *Tkadleček* mají mnoho společných prvků, které se samozřejmě odrážejí ve formě a tématu argumentů.

První kapitola se v obou textech skládá z pouhého láteření a nadávek na Smrt nebo Neštěstí, aniž by bylo specifikováno, jaká křivda byla žalobci způsobena. V této kapitole se můžeme poprvé setkat s tím, že obě díla se mnohdy zmiňují o shodných tématech. Není však příliš časté, že by se ve *Tkadlečkovi* jednalo o doslovný překlad *Ackermanna*. Autor *Tkadlečka* chtěl dát na odiv své rétorické dovednosti a schopnost češtiny přelomu 14. a 15. století tvořit rozvitá souvětí, a tak i když *Tkadleček* pronese, co se obsahu týče, to samé, co pronesl *Oráč*, řekne to podstatně obsáhleji – Jan ze Žatce mířil k jádru problému, autor *Tkadlečka* byl podstatně mnohomluvnější. (Při srovnávání dvou paralelních úseků textu bude jako první uváděn text z *Oráče z Čech*.)

„(...) *nebe, země, slunce, měsíc, hvězdy, moře, řeky, hory, pole, doliny, louky, propast pekelná a všechno, co život má a trvání, ať vám odepre přízeň a prokleje vás do věčnosti!*“⁷⁴

„*Tě, hanebné Neščestie, nebesa, země, slunce, mesiac, hvězdy se všemi svrchními planetami nenávidte, tě, mrzuté Neščestie, pekelná moc se vši svú říší tě k sobě pojmi, moře svú šírokostí, všechny vody svú hlubokostí, hory svú vysokostí, púšče, propast pekelných propastí tě nenávidte!*“⁷⁵

Tento jev se znovu vyskytuje hned ve druhé kapitole:

„*Nuže, synu, ohlaš, kdo jsi, a pověz, jaký jsme ti způsobili žal, že s námi tak nepřístojně jednáš, jak na to nejsme z minulosti zvyklí, vždyť jsme na pastvu za mez už vyhnali tolik učených, urozených, krásných, mocných a zdatných lidí, z čehož vdovám a sirotkům, zemím i lidem vzešlo nemálo žalu.*“⁷⁶

⁷⁴ ze ŽATCE, Jan. *Oráč z Čech*, 1985, str. 8.

⁷⁵ *Tkadleček. Hádky milence s Neštěstím*, 1974, str. 25-26.

⁷⁶ ze ŽATCE, Jan. *Oráč z Čech*, 1985, str. 10.

„Avšak ty, kto jsi, zjev se nám a jmenuj se nám pro ty příčiny, jakož sme již pověděli, proč tvé řeči státi chcem; tě tak seznejíc, snad k tvému skřeku a k tvéj žalosti, jakož pravíš, byt se od nás stala, odpovieme, pro nižto ty nám tak hrubě, hanebně a nestydlivě přimlúváš, jehož sme toho ot dávné chvíle neslyšeli a takýmž náramným řečem jako odvykli. Avšak sme mnohým vysokého řádu lidem, mnohým múdrým, mnohým sličným, mnohým bujným, mnohým mocným, mnohozjezdilým mnoho žalosti, mnoho tesknosti, mnoho protivensvie učinili, pro něžto se jest mnohým a rozličným lidem mnoho zlého a mnoho žalosti stalo, avšak sme neměli toliko řečí protivných ani toliko haněnie slýchali, jakož nynie od tebe máme a slyšíme.“⁷⁷

Tkadleček je také zhruba 4x delší než *Oráč z Čech*, ale slovní zásobu má pouze dvakrát větší.⁷⁸ Ale i přes snahu o stručná vyjádření dovedl Jan ze Žatce tvořit dlouhá souvětí, jejichž výpovědní hodnota není menší než výpovědní hodnota kratších výpovědí v díle. Nejdelším větným celkem je souvětí v kapitole 10. obsahující 71 slov:

„Všimni si, jak zářivé růže a omamné lilie v zahradách, jak kořenné byliny a vzrostlé stromy na divokých pláních, jak statní medvědi a silní lvi v drsných pustinách, jak urostlí, udatní hrdinové, jak bystří, znamenití, vysoce učení a všelikých uměn znalí lidé a jak všichni pozemští tvorové, at' jakkoli vzdělaní, jakkoli důvtipní, jakkoli silní, at' jakkoli dlouho se drží, jakkoli dlouho jsou činní, jak všichni se obrátí v nic a hynou.“⁷⁹

Tkadlečkův nejdelší větný celek obsahuje slov 139 a působí dojmem, jako by autor souvětí samoúčelně prodlužoval:

„Druhá milost, zevnitřnie, jest návodem neb nastrojením neb umluvením: jakož to často bývá, že člověk mluví slovo druhého člověka k někomu, a od něho zase k němu tak, že řeč takéhožto člověka a návod lidský k tomu jej zbudí, že jest přikloněn a přichylen k tomu člověku, o němž jest řeč, ne pro svú samu lásku aneb pro tu milost, ješto by ji sám k němu měl, ale pro lidskú řeč a návod, ješto o něm často mluvie rozličnými památkami a připomínáním, jako bývá mezi těmi, ješto s sebu sami mluvíti nemohú aneb nesmějí snad pro stud neb pro neznámost neb pro dalekost miesta neb snad pro lidi neb snad, že jest

⁷⁷ *Tkadleček. Hádky milence s Neštěstím*, 1974, str. 30.

⁷⁸ VILIKOVSKÝ, Jan. *Písemnictví českého středověku*. 1. vyd. Praha: Universum, 1948, s. 232.

⁷⁹ ze ŽATCE, Jan. *Oráč z Čech*, 1985, str. 26.

jeden řádu vysokého nežli druhý, aneb snad, že jednomu jest k myslí ta milost u toho člověka a druhému není k myslí, aniž o to snad stojí.“⁸⁰

Nejdelší souvětí pronáší ten, kdo zapříčinil dle slov žalobce tragédii – Smrt a Neštěstí.

V obou textech se vyskytují kryptonymy⁸¹ – v *Oráči z Čech* je takto zašifrován název města, v němž řádila kosa Smrti, a první písmeno jména Oráčovy zemřelé ženy (její jméno je v poslední kapitole odhaleno bez šifer), ve *Tkadlečkovi* je do kryptonymu zakódováno jméno žalobce a jeho milé Adličky. Adliččino jméno je zakódováno tak důmyslně, že bez rozluštění předchozího kryptonymu, z něhož se dozvídáme, že Tkadleček se jmenuje Ludvík, nelze její jméno odhalit.

„ (...) v Čechách jsme se dlouhou dobu ničím nevyznamovali, snad jen nedávno v pěkném hrazeném městě stojícím bezpečně na kopci; jméno mu uvila čtyři písmena abecedy: osmnácté, první, třetí a třiadvacáté. Tam jsme projevíli svou milost jedné ctnostné, šťastné dceři; její písmeno je dvanácté.“⁸²

„ (...) kromě žeť sme nyní nedávno a Hradci na Labi, v tom ohrazeném městě v Čechách, mocí svú a úřadem svým dvě mladých lidí sobě na letech jako rovných, jenž spolu už několik let jsou dobře a počestně byli, rozdělili a ruozno rozlúčili naší mocí, a netoliko je rozlúčili, ale je s obú stranú do jich obú smrti nesjednati mieníme. Jméno jejie bylo prvnie z abecedy na špici jako posazeno, jenž vuodce jest všech jiných slov a najokrášlenějšíe jiných slov. Druhé slovo jest bylo k třetímu slovu jeho podobné, jenž bylo v tom, s nímžto sme ji rozlúčili. Třetíe slovo jejie bylo jeho prvnie. Čtvrté bylo jeho páté, jejie páté bylo z abecedy třetíe. Šesté bylo XXIII. Sedmé bylo jeho poslednie, a jejieho jméno slovo poslednie bylo podobné ku prvniemu.“⁸³

Nepřímého pojmenování se využívá nejen v případě jmen, ale též při označení společenské funkce žalobců – využívá se metody metaforizace. Oráč ani Tkadleček

⁸⁰ Tkadleček. *Hádka milence s Neštěstím*, 1974, str. 122.

⁸¹ SCHWARZ, Wolfgang Friedrich Analýza literárních způsobů psaní a její význam pro bohemistiku (Od staročeského Tkadlečka ke Komenského Labyrintu světa) In *Světová literárněvědná bohemistika*. 1. vyd. Praha: Ústav pro českou literaturu, 1996. S. 542.

⁸² ze ŽATCE, Jan. *Oráč z Čech*, 1985, str. 14.

⁸³ Tkadleček. *Hádka milence s Neštěstím*, 1974, str. 34.

nevykonávají řemeslnou činnost, jak by se z názvu mohlo zdát, ale oba jsou vzdělanci a věnují se psaní. Pluh je ve středověké literatuře častým označením pro pero.⁸⁴

A: *Oráč mi říkají, pluh mám z ptačího šatu a žiji v České zemi.*⁸⁵

*„Jáť jsem tkadlec učeny řádem, bez dřievie, bez rámu a bez železa tkáti uměji. Člunek mój, jímžto osnuji, jest z ptačie vlny; prieze má z rozličných zvířat oděvu jest. Rosa, jenž rolí mú skropuje, nenie obecná voda, ani sama o sobě, ale jest s obecnú vodú smiešena, jížto v svú potrebu jednak nahoru, jednak dolóv i sem i tam krópěje podávám.“*⁸⁶

U žen, kvůli nimž jsou žalobci ve sporu, Oráč i Tkadleček vyzdvihují podobné vlastnosti, jimiž dávají najevo, k jak velké ztrátě došlo. Markéta je Oráčem hodnocena jako žena počestná, dobrých mravů, věrná, zdrženlivá, starostlivá, skromná a stydlivá; Adlička Tkadlečkem jako žena dobrá, věrná, přešlechtná, ctná, rozumná, prozřetelná – Oráč však tyto vlastnosti uvede na str. 28 jednoslovně, kdežto Tkadleček mnohé tyto vlastnosti zmiňuje opisem, a tak zvětšuje objem textu. (*Tot' jest ta byla opatrna v rozeznání upriemých a lstivých lidí. (...) Takéť jest tomu srozuměla i věděla po řeči múdřých lidí, že mužská řeč stokrát ženskú tvář spieš k sobě přitahuje a lehčejé nežli žena muže.*)⁸⁷

V jednom případě se ke shodnému tématu Tkadleček vyjádří stručněji než Oráč – v alegorické části se zvířaty. Nejprve Smrt a Neštěstí uvedou příklady vysvětlující vztahy mezi některými zvířecími druhy (v *Oráči* „*kočka sekla drápkem psa, který si právě zdříml: bez ustání musí snášet jeho zášť,*“⁸⁸ ve *Tkadlečkovi* „*Kočka hrajíc se psem i udrásla ho; i podnes nenávidí pes kočky.*“⁸⁹), aby následně přirovnali žalobce ke zvířatům, která se vůči silnějšímu soupeři projevila drze (k lišce, zajíci a kočce v *Oráči* a k opici, zajíci a kočce ve *Tkadlečkovi*). Tato část se vyskytuje zase v pořadí shodné, šesté, kapitole.

⁸⁴ POVEJŠIL, J. Poznámky In *Oráč z Čech*. Přeložil POVEJŠIL, J. 1. vyd. Praha: Vyšehrad, 1985, s. 97.

⁸⁵ ze ŽATCE, Jan. *Oráč z Čech*, 1985, str. 12.

⁸⁶ *Tkadleček. Hádky milence s Neštěstím*, 1974, str. 32.

⁸⁷ *Tamtéž*, str. 66.

⁸⁸ ze ŽATCE, Jan. *Oráč z Čech*, 1985, str. 18.

⁸⁹ *Tkadleček. Hádky milence s Neštěstím*, 1974, str. 42.

Shodným rysem je i hojný výskyt zvolacích vět. Ty se mimo jiné nacházejí na konci téměř všech kapitol obou děl. Některé zvolací věty jsou si nápadně podobné – Tkadlečkovy „*Buoh sám, ten tě nenávidí!*“⁹⁰ s Oráčovým „*Necht' vás, zlá Smrti, všech lidí nepřítelko, Bůh nenávidí do skonání světa!*“⁹¹; Tkadlečkovy „*Aj, ty Neščestie, aj, buď proklato vším stvořením!*“⁹² s Oráčovým „*Smrti, buďte prokleta!*“⁹³ První kapitola je ze zvolacích vět poskládaná úplně celá (Oráč v ní volá na Smrt, Tkadleček na Neštěstí).

6.2 ARGUMENTY ORÁČE

Z hlediska syntaxe užívá Oráč při svých lkaních a osočováním kromě již zmiňovaných zvolacích vět řečnické otázky („*Z čeho se mám teď radovat? Kde hledat útěchu? Kam se utéci? Kde nalézt uzdravení? Kde požádat se spolehlivé rady?*“)⁹⁴. V textu se nachází mnoho trojčlenných i vícečlenných řady synonym („*úzkost, bída a hoře at' vás provázejí (...), bolest zármutek a žal at' vás všude souží*“)⁹⁵, které vystupují v platnosti mnohonásobných větných členů. Co se větných členů týče, za zmínku stojí, že subjekt je Oráčem vyjadřován i citoslovci („*Nekonečné ach, neustálé ouvej (...) necht' jsou vám, Smrti, dány dědičným lénem.*“)⁹⁶.

Oráčova řeč je kráslena epizeuxi („*Ach, ach, ach, nestoudná vražednice*“)⁹⁷, gradací pomocí předpon („*Běda! přeběda!*“)⁹⁸ a i ve svém hoři je schopen vyjadřovat se ironicky („*Rychle se, milé dítky, rychle! vyjed'me Smrti vstříc, vzdejme a vyslovme jí chválu, když takhle spravedlivě soudí!*“)⁹⁹.

Oráč nepřišel pouze o svou manželku, ale Markéta byla zároveň matkou jeho dětí – Oráč není nešťastný pouze z toho, že přišel o svou paní, bojí se také, jak budou jeho děti dále zaopatřeny. Markéta je líčena jako dokonalá žena, Oráč se o ní vyjadřuje jako o spanilém sokolu, světlé hvězdě na nebi, zářivé denici, pevném, tvrdém diamantu, hole vedoucí pravou cestou, nejdražším pokladu, hojném léku, spolehlivé hospodářce,...

Smrt se hájí tím, že je spravedlivá, ale Oráč nehodnotí jako velkou spravedlnost, když na bojištích umírá naráz obrovské množství lidí.

⁹⁰ Tkadleček. *Hádka milence s Neštěstím*, 1974, str. 25.

⁹¹ ze ŽATCE, Jan. *Oráč z Čech*, 1985, str. 25.

⁹² Tkadleček. *Hádka milence s Neštěstím*, 1974, str. 25.

⁹³ ze ŽATCE, Jan. *Oráč z Čech*, 1985, str. 8.

⁹⁴ Tamtéž, str. 24. ???????

⁹⁵ Tamtéž, str. 8-9.

⁹⁶ Tamtéž, str. 17.

⁹⁷ Tamtéž, str.29.

⁹⁸ Tamtéž, str. 16.

⁹⁹ Tamtéž, str. 41.

Poté, co Smrt prohlásí, že Oráči přeje, aby jeho tělo po smrti leželo vedle těla Markéty, Oráč nezakončí kapitolu proklínáním Smrti, jde mu už spíš o radu, jak se se smrtí vyrovnat. Oráč se pak uklidní natolik, že je ve 21. kapitole schopen logické operace exkluzivní disjunkce. (*„Předtím jste řekla: jste něco, a přece nic, ani duch, a jste koncem života a všichni na světě jsou vám poručeni. Teď říkáte: my všichni tam musíme, a vy, paní Smrti, tu zůstanete pánem. Dva rozporné výroky nemohou být zároveň platné.“*)¹⁰⁰

Po kapitole, v níž se Smrt Oráči vysmívá, Oráč prohlašuje, že se drží a nemstí se tak, jak by po právu mohl, protože i v této situaci chce být lepším, než je Smrt – jak zmiňuje, zlé se nemá oplácet zlým, člověk má být smírný. V situaci, kdy Oráč upřednostňuje rozumovou složku nad citovou, odkazuje na některé mudrce, např. na Platóna.

6.3 ARGUMENTY SMRTI

Stejně jako Oráč, i Smrt přichází s řečnickými otázkami, ale neužívá jich tolik jako on (*„Proč by ta vychvalovaná, kterou oplakáváš, měla požívat toho, že se jí stane, co ne všem ostatním a všem ostatním, co ne jí?“*)¹⁰¹. Ve výpovědích Smrti jsou také mnohonásobné větné členy složené ze synonym (*„Ženatý muž má den co den v svém domě hromy, krupobití, lišky a hady“*)¹⁰².

V argumentech Smrti se též vyskytuje gradace (*„Z hloupých řečí spor, ze sporu zášť, ze zášti půtky, z půtek rány, z ran bolest“*)¹⁰³ a epizeuxis (*„Slyšte, slyšte, slyšte prazvláštní zvěst!“*)¹⁰⁴.

O Markétě hovoří jako o dceři, Oráč je syn, později hlupec, nechápavé štěně, motyka tupá, moudrý hloubal z Oslova a vesnický chvástal. Smrt se v celém dílu Oráči vysmívá a je ironická (*ale jako osel umí hrát na lyru, tak ty umíš rozpoznat pravdu*)¹⁰⁵, celá patnáctá kapitola je výsměch Oráči a je zakončena slovy *„jsi velemoudrý osel!“* Nevysmívá se jen Oráči, ale všem lidem, když o nich hovoří jako o nečistém výkalu, nádobě s lejny, žrádlu pro červy, smrdutém záchodku, ...

¹⁰⁰ Tamtéž, str. 68.

¹⁰¹ Tamtéž, str. 27.

¹⁰² Tamtéž, str. 62.

¹⁰³ Tamtéž, str. 34.

¹⁰⁴ Tamtéž, str. 10.

¹⁰⁵ Tamtéž, str. 67.

Smrt hájí svoje činy tím, že je spravedlivá a všem měří stejně – nešetří ani urozené. Sama sebe přirovnává ke slunci (kontrastní příměr) a mluví o sobě v množném čísle (plural maiestaticus). Kdyby jí nebylo, lidé by se neodvážili pro vlky vycházet z domu, člověk by požíral člověka. Oráč může být rád, že Markéta zemřela mladá – zemřela v radostné mladosti, s tělem nepovadlým, ještě než ji stihlo obtížit břemeno stáří. Stáří hodnotí jako něco ohyzdného, chorobého, protivného – vše je pomíjivé. Dle slov Smrti je zbytečné i věnovat se studiím, protože i když bude sebevíc vzdělaný, jednoho dne bude od Smrti podťat.

Smrt se kromě odkazů na antické mudrce a Boha zmiňuje i o lidovém léčitelství a černé magii a zmiňuje nekřesťanské pojetí původu člověka uplácaného z hlíny.

Jan ze Žatce si prostřednictvím smrti všímá metra, když vkládá Smrti do úst vzkaz pro Oráče, že jeho žaloba je bez nápěvu a rýmu.

6.4 TKADLEČKOVY ARGUMENTY

Tkadleček užívá mnoha zvolacích vět, které jsou mj. vyjádřeny i větnými ekvivalenty („*Ach, ach a vše na tě, zlé Nešťestie!*“)¹⁰⁶, čím klidnější je, tím obsáhlejší výpovědi vytváří. Užívá řečnických otázek („*I jaká radost mně býti může, poněvadž vida i nevizi, maje i nemám, jsa, jako bych nebyl?*“)¹⁰⁷ a otázek, které působí, jako že ho opravdu zajímá názor Nešťestí – tyto otázky se v jeho řeči vyskytují poté, co Nešťestí proneslo, že je sesláno od Boha.

K vyjádření svého zoufalství opakuje v rámci souvětí subjekty, na něž odkazuje zájmenem („*Siroba*¹⁰⁸, *ta mě již pravú mocí v kút vtiskne, siroba, ta mě po neznámosti vodí, siroba, ta mě od známosti odvozuje, siroba, tať mnú již zřetedlně vládne, siroba, tať se již po domácku u mne shniezdila, siroba, tať mi nedá na ničem rozpránie, siroba, ta mě již s studem a s hanebným o mísu sázie, siroba, ta ze mne své posměchy činí, siroba, tať mě všemi svými zamúcenými časy dařila, siroba, tať mi jako svému vlastniemu mocně na všestranu rozkazuje, siroba, tať mě již z země vyžene, z méj přirozené vlastní hanebně vypudí, z mého dědičstvie, jímž bych sobě k starosti byl pomohl, vyvede, odvede, vzdáli i odstrčí.*“)¹⁰⁹. Zoufalství pramení z toho, že mu Nešťestí odloudilo Adličku, v níž vidí

¹⁰⁶ Tkadleček. *Hádka milence s Nešťestím*, 1974, str. 39.

¹⁰⁷ Tamtéž, str. 106.

¹⁰⁸ Osamělost.

¹⁰⁹ Tkadleček. *Hádka milence s Nešťestím*, 1974, str. 104.

ztělesnění dokonalosti – Adlička je libička, libolička, holubička, hrdlička, první a poslední klenot, dar od Boha, holka podporná, výborný ptáček atd. Připadá si jako sirotek.

Neštěstí hodnotí jako obludu, potvoru šeredná a ustálenými přívlastky – neštěstí je spojováno s atributem zlé, hanebné, mrzuté. Také k hodnocení Neštěstí (i sebe samotného) užívá přirovnání (*„Ty jsi jako vlk a jako rys, jako lev, jako nedvěd neb jako takéžto zvierie nestydlivé a nebojacie a nestrašlivé; k lidské škodě bez hanby vše činíš, což činíš.“*)¹¹⁰.

Tkadleček též užívá mnohočlenných větných členů, které jsou mnohdy založené na synonymii – *pláč, tesknost, žalost, truchlivost, bieda, zármutek*.

Vyjadřuje i v kontrastech – *„Tak ty mně, zlé Neščestie, činíš, jednak sladce, jednak horce, jednak líbě, jednak horlivě, jednak hněvivě, jednak tiše se mnú mluviš (...).“*¹¹¹

Cituje bibli, Seneku, Alexandra Velikého, Šalamouna, ale když nesouhlasí s moudry, jenž pronáší Neštěstí, říká, že učenci se mohou mýlit. To trochu napovídá, že Tkadleček věří, čemu sám chce, a může být těžké ho přesvědčit o jiném názoru.

6.5 ARGUMENTY NEŠTĚSTÍ

Neštěstí užívá zvolacích vět, ale ne v takovém množství jako Tkadleček. V jeho projevu se vyskytují i řečnické otázky (*„Oč bychom my pak s tebu zacházeli řečí, a ty jie rozuměti nechceš a ty jie tbáti neumieš a ty jie sobě k úžitku přivěsti nedbáš?“*)¹¹² a řady vět, které začínají stejným slovem, např. *„Myť sme posel božie ruky, ke všem protivným kusuom brzky jednatel. Myť sme bič ohbitý a hólka a kyjik všeho stvořenie Stvořitele. Myť sme senosečec tupú a pilkovatú kosú všech luk, všech trávnikóv, tak zavadlýh jakožto mladistvýh. (...).“*¹¹³ Větných celků začínajících „myť sme“ je v daném úseku 8. Jak je z ukázky zřejmé, Neštěstí (stejně jako Smrt) o sobě mluví v majestátním plurálu.

Tkadleček je hodnocen jednou jako dobrý druh, pak jako blázen. O Adličce se Neštěstí jednu chvíli vyjadřuje eufemismem (*„co jest kdy, kde a komu promluviti chtěla,*

¹¹⁰ Tamtéž, str. 105.

¹¹¹ Tamtéž, str. 132.

¹¹² Tamtéž, str. 108.

¹¹³ Tamtéž, str. 139.

že jest slovo to, jenž jest z úst vypustila, dobře a více nežli dobře na své mysli sem i tam převálela, sem i tam se jím vrhla, nežli je vypustila“¹¹⁴ – Adlička pravděpodobně koktala), jednu chvíli o ní prohlásí, že je ohyzda.

V projevu Neštěstí se nachází epizeuxis („*Á, á, Tkadlečku!*“)¹¹⁵, přirovnání („*Činíš jako mlynář*“)¹¹⁶, gradaci („*Neb to věz, že vidění přivozuje myšlenie, myšlenie, to přivozuje kochánie, kochánie, to přivozuje povolenie, povolenie, to přivozuje účinek a skutek...*“)¹¹⁷, kontrast v charakteristice sebe sama („*my sme nic a smy nětco (...) neb sme ani živi ani mrtvi*“)¹¹⁸.

Charakteristická je obliba Neštěstí ve výčtech. Provádí výčty pěti stavů v dospívání muže,¹¹⁹ výčty protivenství, jakých se může lidem dostat, výčty druhů lásek, výčty lidských povah a ještě mnoho dalších.

Frekvence citovaných antických filosofů a bible je vysoká, u Aristotela hojně uvádí i knihy, z nichž citace pochází. Kromě Aristotela jsou citovanými mudrci Šalamoun, Izaiáš, Sokrates, Aristippus, Samson, Vergilius, Ovidius a další. Kromě argumentace citáty tvrdí, že kdyby nebylo neštěstí, *všichni lidé by byli chtěli panský a bez řádu sobě k vuoli a k libosti bydliti a živi býti*, což by vedlo k tomu, že by na světě nebylo řádu. Navíc utěšuje Tkadlečka tím, že ač je ze ztracené lásky zklamaný, protože vidí na Adličce samá pozitiva, jednou by pozitiva pominula a až by Adlička zestárla, její počestnost by pominula. Připomíná Tkadlečkovi ženy z historie, jež hřešily, ve vyprávění dochází až k Evě a prvotnímu hříchu.

¹¹⁴ Tamtéž, str. 35-36.

¹¹⁵ Tamtéž, str. 46.

¹¹⁶ Tamtéž, str. 108.

¹¹⁷ Tamtéž, str. 125.

¹¹⁸ Tamtéž, str. 140.

¹¹⁹ Tomuto výčtu se podrobně věnuji M. Kopecký ve článku *To a Periodization of Human Life in Czech Literature* z roku 1997.

ZÁVĚR

Úkolem této práce bylo srovnání děl, která mají mnoho společných rysů. Podstatný je fakt, že dosud není rozluštěné, kdo je autorem *Tkadlečka*, a v průběhu uplynulých let vzniklo mnoho teorií o autorovi *Tkadlečka* a o jeho sepětí s autorem *Oráče z Čech*.

Autor *Oráče z Čech* se nestyděl přiznat, že hlavním cílem při tvorbě textu bylo ukázat své rétorické dovednosti. Autora *Tkadlečka* neznáme, ale dle květnatosti vyjádření v jeho díle můžeme soudit, že prokázat své rétorické schopnosti bylo cílem i při jeho tvorbě. Potrpěl si na dlouhých souvětích tvořených větami vedlejšími vsunutými vztažnými zájmeny, takových souvětí v *Oráči z Čech* v takovém množství jako ve *Tkadlečkovi* nenalzáme (brát v potaz odlišnou délku textů je samozřejmostí). Některá souvětí jsou ale psána poměrně nepřehledně a působí dojmem, jako by se autor snažil co nejvíc natáhnout text.

Autor *Tkadlečka* si liboval ve výčtech, které v *Oráči z Čech* chybí. Autor *Tkadlečka* se snažil do díla dostat co nejvíc filosofických myšlenek, které měl prostudované, o čemž svědčí, že kromě jmen filosofů, kteří citát pronesli, zná i knihy, v nichž se moudro vyskytlo. Jak si autor *Tkadlečka* užívá citaci mudrců, tak si Jan ze Žatce užívá cynismu, ironie Smrti je drsnější a četnější než ironie Neštěstí.

V obou dílech se v pádných argumentech personifikovaných entit vyskytují shody – kdyby nebylo Smrti a Neštěstí, nebyl by na světě řád. Smrt i Neštěstí jsou seslané Bohem a spravedlivé. Pro útěchu při osobních tragédiích bylo na přelomu 14. a 15. století, je v době, v níž žijeme, a určitě bude i v dalších staletích lepší hledět na příkoří racionálním pohledem Smrti a Neštěstí, než se trápit z důvodů, které člověk neovlivní a dějí se nezávisle na něm, i když je to mnohdy těžké – ale jak je vidět na obou dialogických sporech, čím déle je vedena pře, tím jsou zkroušení žalobci klidnější. Dalo by se tedy říci, že i v textech čas zahojil rány. V tomto ohledu se dají obě tato díla hodnotit jako nadčasová, a proto se ve světě známější *Ackermann aus Böhmen* se závažnější tematikou dosud překládá do mnohých jazyků.

Protože se v obou dílech vyskytují shodné pasáže, je zřejmé, že autoři čerpali buď ze společné předlohy, autor *Tkadlečka* čerpal z *Oráče z Čech* (s ohledem na dataci), nebo je autorem týž člověk. Dala jsem si za úkol vyjádřit se k poslední zmíněné verzi, s níž přišel Karel Doskočil. Ta se mi nejeví jako reálná (pokud mi vůbec přísluší právo toto hodnotit), poněvadž se nedomnívám, že by jeden a týž člověk ve *Tkadlečkovi* vydaném nedlouho

po *Ackermannovi* tolik změnil svůj rukopis. A pokud ano (lidé tvoří v různých životních fázích a jejich produkce se v závislosti na životních zkušenostech mění), když už by Jan ze Žatce přecházel od ironie k citaci mudrců, od jasného nazývání věcí k dlouhým opisům, proč by si ponechával pasáže, které ve své tvorbě použil před lety?

At' už je autorem kdokoliv, obě díla jsou kvalitním vhledem do literatury vzniklé na našem území na přelomu 14. a 15. století.

RESUMÉ

In this bachelor work, we have compared two dialogical disputes named *Oráč z Čech* (in original German title it is *Der Ackermann aus Böhmen*, in English it could be said as *Ploughman from Bohemia*) and *Tkadleček* (in English *Small Weaver*). Dialogical dispute is some kind of literary genre popular in the period of the Czech Middle Ages. We paid attention predominantly to arguments of main characters, which are Ploughman, Small Weaver (their title is just a metaphor) and personified Death and Misfortune. We have been attentive to syntactical construction of statements, poetic tools and content page of arguments. Then we have been guessed, if this two pieces of literature could have been written by the same author (because we are sure, that *Oráč z Čech* was written by Jan ze Žatce, but we do not know, who have written *Tkadleček* and we are just speculating about it).

SEZNAM LITERATURY A PRAMENŮ

- BARTOŠ, František Michálek. *Listy filologické* 1, 1939. ISSN 0024-4457.
- DAŇHELKA, Jiří (ed.). *Husitské skladby Budyšínského rukopisu*. 1. vyd. Praha: Orbis, 1952.
- HAVRÁNEK, Bohuslav, HRABÁK, Josef a spolupracovníci. *Výbor z české literatury*, 1. vyd. Praha: Československá akademie věd, 1957.
- HEIDENREICHOVÁ, Gabriele. Staročeský „Tkadleček“ a poměr jeho stylu k německé skladbě „Ackermann aus Böhmen“. In *Slovo a slovesnost* 3, č. 2, 1937. ISSN 0037-7031
- HRABÁK, Josef. *Staročeské satiry Smilovy školy*. 1. vyd. Praha: Orbis, 1951.
- JAKOBSON, Roman, PETÍRA, Stanislav. *Spor duše s tělem. O nebezpečném času smrti: s úvodní studií R. Jakobsona*. 2. vyd. Praha: Jiří Buchal – BB art, 2002. ISBN 80-7257-743-3.
- KADLEC, Jaroslav. *Přehled českých církevních dějin 1*, Praha: ZVON, české katolické nakladatelství, 1991. ISBN 80-7113-004-4.
- LEHÁR, Jan. *Česká literatura od počátků k dnešku. 1. díl*. 2. vyd. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1998. ISBN 80-7106-308-8.
- MACHALA, Lubomír. *Panorama české literatury*. 1. vyd. Praha: Euromedia Group, k. s., 2015. ISBN 80-7106-308-8. ISBN 978-80-242-4818-9.
- MOLNÁR, Amadeo. *Kostnické jiskry*. 1986, (31). ISSN 0139-505X.
- SCHWARZ, Wolfgang Friedrich. *Světová literárněvědná bohemistika*. 1. vyd. Praha: Ústav pro českou literaturu, 1996. ISBN 80-85778-14-9.
- ŠŤASTNÝ, Radko. *Čeští spisovatelé deseti století*, 2. vyd. Praha: HQ Kontakt, 2001. ISBN 80-903071-0-8.
- ŠIMEK, František (ed.). *Tkadleček Hádka milence s Nešťestím*. 3. vyd. Praha: Odeon, 1974.
- TICHÁ, Zdeňka. *Cesta starší české literatury*, 1. vyd. Praha: Panorama, 1984.
- TROST, Pavel. *Studie o jazycích a literatuře*. 1. vyd. Praha: Torst, 1995. ISBN 80-85639-50-5.
- VILIKOVSKÝ, Jan. *Písemnictví českého středověku*. 1. vyd. Praha: Universum, 1948.
- VLČEK, Jaroslav. *Dějiny české literatury, 1. díl*. 1. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1951.

ze ŽATCE, Jan. *Oráč z Čech*. Přeložil POVEJŠIL, Jaromír. 1. vyd. Praha: Vyšehrad, 1985.

INTERNETOVÉ ZDROJE

Česko – Německá společnost pro paliativní medicínu. [online]. [Cit. 20.3.2017]. Dostupné z www.dtg-palliativmedizin.de

Dalimilova kronika [online]. 1. vyd. Praha: Městská knihovna v Praze, 2011 [Cit. 27.3.2017]. Dostupné z http://web2.mlp.cz/koweb/00/03/36/98/64/dalimilova_kronika.pdf

Kungliga biblioteket – Sveriges nationalbibliotek [online]. [Cit. 15.2.2017]. Dostupné z <http://www.kb.se/codex-gigas/cze/>

Regionální muzeum K. A. Polánka v Žatci. [online]. [Cit. 25.5.2017]. Dostupné z <http://muzeumzatec.cz>

Sázava. Oficiální webová prezentace kláštera [online]. [Cit. 15.2.2017]. Dostupné z <https://www.klaster-sazava.cz/>

